

RÁSI VIKTÓRIA ESZTER

A kalózok tevékenységének jogi megítélése az ókori Rómában

The Legal Assessment of the Activities of Pirates in Ancient Rome

Abstract: In today's international law, special rules apply to pirates, as they pose a threat to all states with their activities. This special danger was already recognized by the ancient Romans. The paper tries to present the first appearance of pirates near Rome, their relationship with Rome and the transformation of this relationship, as well as the tools used to suppress piracy and the most common crimes committed by pirates.

Keywords: Roman law, pirates, war, shipwreck, kidnapping

Összefoglaló: A mai nemzetközi jogban a kalózokra speciális szabályok vonatkoznak, mivel tevékenységükkel minden államra veszélyt jelentenek. Ezt a különleges veszélyt már az ókori rómaiak is felismerték. A tanulmány igyekszik bemutatni a kalózok első megjelenését Róma közelében, a Rómával való kapcsolatukat és ennek a kapcsolatnak az átalakulását, továbbá azokat az eszközöket, amelyeket a kalózkodás visszaszorítására alkalmaztak, s a kalózok által megvalósított leggyakoribb bűncselekményeket.

Kulcsszavak: római jog, kalózok, háború, hajótörés, emberrablás

A kalózok által elkövetett bűncselekményekre ma különleges szabályok vonatkoznak, annak ellenére, hogy általában gyakori, minden államban büntetni rendelt cselekmények tartoznak e körbe. A speciális, szigorúbb megítélés azzal magyarázható, hogy a kalózok tevékenységükkel nem csak az adott bűncselekmény sértettjeit veszélyeztetik, hanem kollektíven az egész emberiséget. Ma a kalózkodás ezért emberiség elleni bűncselekménynek minősül, ennek gyökerei azonban egészen Rómáig nyúlnak vissza. Már Cicero is úgy tett említést korának kalózáiról, mint akik mindenki közös ellenségei, minden nép ellenségei („*communis hostis omnium, hostis gentium omnium*”).¹ Már a rómaiak is világosan felismerték, hogy a kalózokkal szembeni fellépés hatékonyságának elengedhetetlen feltétele a nemzetközi összefogás, s szintén Rómáig vezethető vissza az a követelmény, hogy a kalózok ellen minden államnak fel kell lépnie.

A jelen tanulmány célja, hogy ismertesse a kalózok tevékenységének megfékezése érdekében alkotott szabályokat, a kalózok speciális jogi megítélését, a velük szembeni

¹ Cic. *De off.* 3,29.

fellépés különböző eszközeit az ókori Rómában. Elsőként a mai értelemben vett kalózok megjelenését vizsgáljuk meg, a kalózkodás kialakulásának főbb tényezőit, valamint a kalózok és Róma korai, békésebb kapcsolatát és ennek okait. Ezután áttekintjük ennek a kapcsolatnak a későbbi ellenségessé válását, ismertetve az ezt kiváltó főbb eseményeket. Itt kitérünk azokra a próbálkozásokra, melyek a kalózok tevékenységének visszaszorítására irányultak, s melyek hol hatékonyabbak, hol kevésbé hatékonyak voltak. Külön foglalkozunk azokkal az esetekkel, amikor a kalózokat haderőként alkalmazták Róma ellenségei. Ezek után a kalózok ellenségkénti megítélésének kérdésével foglalkozunk, kiemelve annak okait, hogy az ellenük folytatott küzdelem miért nem minősült a hadijog alá tartozó háborúnak. Végül a kalózok által leggyakrabban megvalósított bűncselekményeket vizsgáljuk meg, elsősorban elkövetési magatartásukat, az esetükben alkalmazott büntetésekre is kitérve.

1. A kalózkodás megjelenése az ókorban, Róma és a kalózok korai kapcsolata

A mai értelemben vett kalózkodás – vagy tengeri fosztogatás – az ókorban jelent meg, nem sokkal azután, hogy a Földközi-tenger partvidékén létrejöttek az első, már hadsereggel és hadiflottával szervezett államalakulatok. Szerencsésebb körülmények között egy társadalom hamar a fejlődés útjára lépett, azonban nem minden esetben valósultak meg ezek a körülmények. A dinamikusabban fejlődő államok között számos olyan kisebb terület is fennmaradt, ahol az ott élő népcsoportok megragadták a fejlődés egy korábbi szakaszában. A komplex gazdasági élet híján ezeknél a csoportoknál a létfenntartás elsődleges eszköze továbbra is a fosztogatás és a rablás maradt.²

A kalózkodás meglehetősen szerteágazó módon jelentkezett az ókori világban, ezért sokáig nem is alakult ki egységes fogalom a meghatározására. Figyelembe kell vennünk ezzel kapcsolatban, hogy a kalózkodás maga nehezen volt elhatárolható más tengeren végzett tevékenységektől, hiszen a tengeri hadviselés során sok olyan erőszakosnak minősülő cselekményt elkövettek, amely mai értelemben teljes mértékben a kalózkodás definíciója alá esik, viszont az ókorban egyéb körülmények miatt e tevékenységek nem voltak ennyire könnyen behatárolhatóak. Például mai szemmel Homérosz műveinek hősei nem egyszer kalózkodtak, viszont az általuk elkövetett fosztogatás nem minősült büntendőnek. Ugyanígy Thuküdidész a peloponnészoszi háborúról írt művében megemlíti, hogy a tengeri életmódot folytató görögök nagy része nem zárkózott el a fosztogatástól, kalózkodástól, s hozzá kell tennünk, hogy ezek a tettek akkor inkább a görögök hírnevét növelték, mintsem hogy hozzájárultak volna megbecsülésük elvesztéséhez vagy bármilyen büntetés elszენvedéséhez.³ Ez megmagyarázza azt is, hogy miért nem maradt fenn a kalózkodás átfogó antik jogi meghatározása, ami miatt a kalózok általános,

2 Vö. MARÓTI Egon: *Kalózkodás a római polgárháborúk korában*, Akadémiai, Budapest, 1972, 7.

3 Vö. Anna TARWACKA: *Piracy in Roman Law and the Beginnings of International Criminal Law*, Polish Review of International and European Law, 2012/1–2, 58–59.

viszonylagos ókori fogalmát csak több forrás és feljegyzés együttes ismeretében tudjuk meghatározni. Ebben az értelmezésben kalózoknak minősültek azok a személyek, akik a tengeren vagy a tengerről a partra érkezve – illetve bizonyos esetekben a szárazföldön is – nyereségvágyból, erőszakkal megsértették mások személyi vagy vagyoni jogait.⁴

Az ókori államokat a kalózokhoz fűződő viszonyuk alapján két nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az első csoportba azok az államok tartoznak, melyek a kalózokkal szemben aktívan felléptek, üldözték őket, és büntetendőnek tekintették a kalózkodást minden esetben. A második csoportba pedig azokat az államokat sorolhatjuk, amelyek valamilyen okból nem léptek fel aktívan a kalózokkal szemben, így például szövetségben álltak velük, maguk is végeztek ilyen tevékenységeket (gondoljunk csak a korábban említett homéroszi és thuküidészi példákra), vagy egyszerűen csak nem jelentett számukra olyan fontos problémát a kalózkodás, hogy érdemesnek tartották volna az ellene való fellépést.

Róma kezdetben ez utóbbi csoportba tartozott, az alábbi körülmények miatt. Mielőtt világhatalommá vált, Róma kevés figyelmet szentelt a tenger jelentőségének a nemzetközi kereskedelem, illetve a terjeszkedés során, olyannyira, hogy esetében biztonsági okokból a tenger szándékos elkerülésére is gondolhatunk.⁵ Továbbá arra is találhatunk nyomokat, hogy kezdetben egy kimondatlan, ám kifejezetten jól jövedelmező szövetség állt fenn Róma és a közeli vizek kalózái között, mely elsősorban olcsó, könnyen hozzáférhető és ezáltal a gazdaságra pozitív hatást gyakorló rabszolgapiacot biztosított. Továbbá kezdetben a kalózok tekintettel voltak a római és a Rómával szövetséges hajókra, ezeket nem gyakran támadták meg. Érdekes, hogy Róma ennek ellenére előszeretettel hivatkozott a kalóztámadásokra a nemzetközi konfliktusok kirobantásának indokául.⁶ Livius szerint T. Quinctius a következőket vetette a spártai uralkodó, Nabis szemére: „*S mintha háborút folytatnál ellenünk, kalózhajóiddal bizonytalanná teted számunkra a Malea körül fekvő tengerrészt, s úgyszólván több római polgárt ejtettél fogságba vagy öltél meg, mint Philippus, s hádseregünknek utánpótlást szállító hajóink számára még Macedonia partvidéke sem volt olyan félelmetes, mint Malea hegyfoka.*”⁷ Érdekes módon később éppen a terjeszkedés folytán változtatta meg Róma a kalózokkal szembeni magatartását, ami nemzetközi súlyának növekedésével elkerülhetetlenné vált.⁸

2. Róma fellépése a kalózokkal szemben

A változást Róma és a kalózok kapcsolatában a Kr. e. II. század hozta el, ami elsősorban a kilikiai kalózok miatt történt.⁹ A Kis-Ázsia délkeleti partvidékén fekvő Kilikia

4 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 7–10.

5 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

6 Vö. TARWACKA: *i. m.*, 63.

7 Liv. 34,32 (Muraközy Gyula ford.).

8 Vö. TARWACKA: *i. m.*, 63.

9 Vö. Anna TARWACKA: *Romans and Pirates Legal Perspective*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa, 2009, 26–31.

a területet övező természeti viszonyok, a társadalmi fejlődés elmaradása és a zavaros politikai helyzet következtében a kalózok ideális központjává vált.¹⁰ A kilikiaiak előtt Rómának ritkán kellett kalózzal szemben fellépnie önmaga vagy szövetségesei védelme érdekében, és ezekben az esetekben sem volt mindig szükség erőszakos fellépésre. Amikor például egy római hajó liparaebai kalóztámadás áldozata lett, az ottani vezető méltányos viselkedése miatt nem volt szükség agresszív fellépésre, sőt, később ez a vezető vendégjogot és ajándékot is kapott Rómától: „*Camillust – írja Livius – sokkal nagyobb ünnepléssel fogadták most, amikor az ellenséget igazságszeretettel és becsületérzésével legyőzve tért vissza Rómába, mint akkor, amikor diadalmenetben fehér lovak vontatták végig szekereát a Városon. A senatus nem tudta elviselni hallgatásával kifejezett néma szemrehányását, ezért úgy döntött, hogy haladéktalanul teljesíti Camillus fogadalmát. Valerius, L. Sergius, A. Manlius hadihajón útnak indították azzal a megbízatással, hogy az arany vegyítőkorsót vigyék el Delphoiba Apollónak szánt fogadalmi ajándékkul, ám a szicíliai szorosban liparaei kalózok elfogták, és Liparaeba vitték őket. Ebben a városban a kalózkodást hagyományosan állami megbízásból üzték, s a zsákmányon a lakosság megosztotta. Az állam élén ebben az évben történetesen egy bizonyos Timasitheosz állt, aki jellemében sokkal inkább a rómaiakhoz, mint honfitársaihoz hasonlított. S mivel őt magát is tisztelettel töltötte el a követek neve, az ajándék, az isten, akinek küldték s az ajándékozás oka, a tömeget is – amely legtöbbször olyan, mint uralkodója – kellő vallásos félelemre bírta. Ezért a követekkel úgy bánt, mint az állam vendégeivel, sőt hajókíséretet is adott melléjük a delphoi útra, és sértetlenül küldte őket vissza Rómába. A senatus határozati-lag vendégjogot adományozott, s az állam nevében ajándékot küldött neki.*”¹¹

A Kr. e. II. század végére a római és itáliai kereskedők tengeri útvonalai már kifejezetten veszélyesnek bizonyultak. A kalózok Róma ellenségeivel szövetkeztek, súlyos károkat okoztak és a római polgárok biztonságát veszélyeztették, ezzel kikényszerítve az aktívabb és agresszívebb fellépést ellenük.¹²

Az első fontosabb kísérletek a kalózzal szembeni szervezett akciókra Quintus Caecilius Metellus és Marcus Antonius nevéhez köthetőek. Metellus Kr. e. 123-ban folytatott hadjáratot a Baleár-szigetek környékén.¹³ A hadjáratot az ottani kalózok agresszív magatartása váltotta ki, a források azonban nem egyeznek a kalózok kilétét illetően. Florus¹⁴ és Orosius szerint maguk a szigetlakók foglalkoztak kalózkodással,¹⁵ Sztrabón ezzel szemben azt állítja, hogy a helyiek közül csak néhány gonosztevő kötött szövetséget a tengeri rablókkal.¹⁶ Sikeres hadjáratának köszönhetően később Metellusnak a Balearicus nevet adták. Később, Kr. e. 69–67 között Kréta szigetén Laeszthenész ellen vezetett hadjáratot, bár e jogkörét később a szenátus Cn. Pompeiusra ruházta át, amikor megbízta őt a kalózok elleni hadjárat vezetésével.¹⁷

10 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

11 Liv. 5,28 (Muraközy Gyula ford.).

12 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 17–33.

13 Vö. TARWACKA: *Piracy...*, *i. m.*, 63.

14 Flor. 1,43.

15 Oros. 5,13.

16 Sztrab. 3,5,1. A források között ebben a kérdésben mutatkozó ellentmondásról lásd M. Gwyn MORGAN: *The Roman Conquest of the Balearic Isles*, California Studies in Classical Antiquity, 1969, 217–218.

17 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 69–71.

Marcus Antonius Kr. e. 102–100 között indított hadjáratot a kilikiai kalózokkal szemben. A hadjárat során – amelyben a rodosziak is jelentős részt vállaltak – Antonius több hajó felett is győzelmet aratott, és megvetette a későbbi Cilicia tartomány alapjait.¹⁸ Kevésbé szerencsés következménye volt a győzelmének az, hogy néhány évvel később az általa üldözött kalózok betörték a birtokára, és elrabolták onnan a lányát.¹⁹ Antonius után később P. Servilius *proconsul* is felvette ellenük a harcot, és a kalózok több városát is elfoglalta.²⁰ Ezeket a hadjáratokat arra a tényre alapozták, hogy a kalózok „kételtű” életmódot folytattak, vagyis egyaránt aktívan jelen voltak a tengeren és szárazföldön is. A tengeri támadások után általában a part környékén létesített rejtekhelyeikre húzódtak vissza, s előszeretettel fosztogatták a hajók mellett a közeli kikötőket is. Ezek a rejtekhelyek voltak a római hadvezérek elsődleges célpontjai, ezek megtámadásával és elpusztításával vágták el a kalózokat forrásaiktól, szárazföldi kereskedelmi kapcsolataiktól, így ezek a hadjáratok kezdetben eredményes fellépésnek bizonyultak.²¹

Szintén az első eszközök közé tartozott a Kr. e. 100 körül hozott *lex de piratis persequendis*, amely a tengeri hajózás és a kereskedelem biztonságának helyreállítását és védelmét célozta.²² A törvény szövege, melynek görög fordítását Delphiben találták meg az 1800-as évek végén, többek között az alábbi előírásokat tartalmazza. A következő, tisztségét elfoglaló *consul* küldjön levelet Róma összes barátjának és szövetségeseinek, amelyben utasítsa őket arra, hogy biztosítsák Róma és latin szövetségesei számára üzleti ügyeik szükségszerű rendezése során a békés és biztonságos tengeri közlekedést a keleti városok és szigetek felé, s levélben emlékeztesse őket, hogy Kilikiát Róma éppen ezért szállta meg, nem pedig hatalom- vagy haszonszerzés céljából. Hasonlóképpen írjon Ciprus, Alexandria, Egyiptom, Kүréne és Szíria szövetséges uralkodóinak, gondoskodjanak róla, hogy a kalózok ne tevékenykedhessenek területeiken, katonai és politikai vezetőik ne fogadják a kalózokat, és amennyiben hatalmukban áll, működjenek együtt Rómával mindenki közös biztonsága érdekében. Ezeket a királyoknak címzett leveleket a rodoszi követeknek adja át, hogy ők hazatérésük során kézbesíthessék azokat.²³

A *lex de piratis persequendis* hatását érdemes több szempontból is megvizsgálnunk. Elsőként megállapítható, hogy a gyakorlati hatékonysága messze nem érte el a tőle elvártakat. Utólag megállapítható, hogy túl nagy bizalommal fordult a keleti népek felé a kalózokkal szembeni fellépés során. A Mithridatész és a Pontusz elleni háborúk – amelyek csupán néhány évvel a *lex de piratis persequendis* megalkotása után törtek ki – erősen megtépázták Róma és más népek kapcsolatát, mivel sokan az ellenséges népek szövetségesei voltak. E keleti népek nem bíztak Rómában, és nem zárkóztak el a tengeri fosztogatástól sem.²⁴

18 Liv. *Per.* 68.

19 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 33–36.

20 Liv. *Per.* 93.

21 Vö. TARWACKA: *Piracy ...*, *i. m.*, 63.

22 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, *i. m.*, 37–42.

23 *Lex de piratis persequendis* 1. A törvény szövegének rövid kommentárral ellátott angol fordítását lásd Allan Chester JOHNSON, Paul Robinson COLEMAN-NORTON, Frank Card BOURNE: *Ancient Roman Statutes*, University of Texas Press, Austin, 1961, 60–61.

24 Vö. TARWACKA: *Piracy ...*, *i. m.*, 66–67.

Ezzel szemben azonban nem vitathatóak a törvény pozitív hatásai sem, bár ezek első sorban nem a gyakorlati alkalmazás során jelentkeztek, sokkal inkább a jogfejlődésre és a nemzetközi politikára gyakorolt hatása alapján. Elsőként meg kell említenünk, hogy a *lexet* görög nyelvre is lefordították a szélesebb körű és könnyebb megismerhetőség érdekében. A görög verzióban szereplő *πειρατής* kifejezést egyaránt használták szárazföldi fosztogatókra és kalózokra. A *lex* másik fontos funkciója az volt, hogy Róma burkolt módon a kalózokkal szembeni nemzetközi fellépés vezetőjének nevezte ki magát általa. Róma mint a szabadság és a béke védelmezője lépett fel látszólagosan ebben az esetben. A törvény szövegéből kivehető, hogy azokat, akik nem tudtak, illetve nem akartak fellépni a kalózokkal szemben, a kalózok támogatásával, valamint tengeri fosztogatással vádolták meg, vagyis büntetendővé vált a kalózok elleni fellépés elmulasztása. A törvénnyel Róma annak a nemzetközi kalózállás ellenes szövetségnek az élére helyezte magát, amelynek Szíria, Egyiptom és Ciprus is tagja volt. A jól látható hatalmi versengés mellett ez azt is jelentette, hogy Róma felismerte, hogy a kalózokkal szembeni fellépés nemzetközi érdek, mely nemzetközi eszközöket és összefogást igényel. Vagyis a *lex de piratis persequendis* megeremtetten annak a nemzetközi összefogásnak az alapját, amely napjainkig hatásos a kalózokkal szemben.²⁵

A *lex de piratis persequendis*nél azonban sokkal hatásosabbnak bizonyult a Kr. e. 67-ben alkotott *lex Gabinia de uno imperatore contra praedones constituendo*, amely által a népgyűlés felhatalmazta Cnaeus Pompeius Magnust a kalózokkal szembeni szervezett fellépésre.²⁶ Ez az intézkedés jelentős sikereket ért el a kalózkodás visszaszorítása terén, ugyanakkor jelentős mértékben túllépte a szokásos jogi kereteket, a Pompeiusnak biztosított *imperium extraordinarium* miatt. A felhatalmazás időbeli hatályát három évben határozták meg, ami szokatlanul hosszúnak számított, a területi hatálya pedig a Földközi-tenger szinte teljes medencéjére kiterjedt. Pompeius hatalma így bőven meghaladta azt a mértéket, amelyet a köztársaság törvényei általában meghatároztak.²⁷ „*Cn. Pompeiust a népgyűlésen hozott törvényben megbízták azzal, hogy kezdje meg a tengeri rablók üldözését, akik megakadályozzák a gabonakereskedelmet, s ő negyven nap alatt teljesen megtisztította tőlük a tengert. Az ellenük megindított háborút Ciliciában fejezte be, s miután elfogadta a kalózok megadását, földeket és városokat adott nekik*” – olvashatjuk a liviusi mű egyik elveszett könyvének tartalmi összefoglalójában.²⁸

3. A kalózok felhasználása Rómával szemben

Ahogy azt már említettük, nem egyszer megtörtént, hogy Róma ellenségei szövetségre léptek a kalózokkal. A kalózkodás a Mithridatész elleni első háború idején ismét felvirágozott. Maga Mithridatész is a kalózok támogatását élvezte Rómával szemben.

25 *Uo.*, 65.

26 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 43–55.

27 Pompeius rendkívüli hatalmáról bővebben lásd PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2014, 122–124.

28 *Liv. Per.* 99 (Muraközy Gyula ford.).

A harmadik mithridatészi háborúban például a kalózok egy veszélyes tengeri viharból mentették ki az uralkodót. A háború alatt megnövekedett a kalózok száma, egyrészt a háború által okozott károk miatt, hiszen sokak megélhetése veszélybe került, másrészt azért, mert Sulla visszaállította az eredeti személyállapotukat azoknak a volt rabszolgáknak, akiket Mithridatész Kis-Ázsia területén felszabadított: ezek ugyanis, ha tehették, elmenekültek, s vagy Mithridatész, vagy a kalózok szolgálatába álltak.²⁹ Mithridatészen kívül mások is szövetségre léptek a kalózokkal Róma ellen. Így járt el Quintus Sertorius, aki a háború után Sulla rezsimének megdöntése érdekében szövetkezett a kalózokkal, majd később magával Mithridatésszal is.³⁰ Sextust Pompeius, a fentebb említett Pompeius Magnus fia, szintén a kalózokat használta fel Rómával szemben, ő azonban nem biztosított olyan önállóságot számukra, amelyet korábban Mithridatésztől kaptak. A kalózok beolvadtak a haderejébe, s mérséklődött eredeti, fosztogató tevékenységük.³¹ A *Periochae* szerint „*Sex. Pompeius, Pompeius Magnus fia, összegyűjtve Epirusból a proskribáltakat és a szökevény rabszolgákat, seregével sokáig kalózkodott a tengeren, anélkül, hogy bárhol is állandó támaszpontja lett volna; először a sicíliai Messana városát foglalta el, majd az egész provinciát, s miután megölte Pompeius Bithynicus praetort, tengeri csatában legyőzte Q. Salvidenust, Caesar legatusát*”.³² Ugyanitt olvashatjuk, hogy „*Sex. Pompeius kalózkodásával ismét veszélyeztetni kezdte a tenger biztonságát, s a békemegállapodás feltételeinek sem tett eleget, Caesar ezért kénytelen volt megindítani ellene a háborút, s két bizonytalan eredményű tengeri csatát vívott vele*”.³³

Livius szerint Polyxenidas, III. (Nagy) Antiokhosz szeleukida király rodoszi származású flottaparancsnoka szintén felhasználta a kalózokat a Róma elleni harcok során: „*Polyxenidas, miután mindent kellőképpen előkészített, éjszaka odarendelte Magnesiából az evezőslegénységet, gyorsan vízre bocsátatta a partra vont hajókat, de nappal már nem folytatta ugyanígy a készülődést, mert nem óhajtott, hogy a hajóhad indulását megfigyeljék. Így napnyugtá után futott ki hetven fedélzetes hajóval, s kedvező széllel még hajnal előtt elérte Pygela öblét. Itt a fenti okból csendben töltötte el a napot, majd éjszaka áthajózott a közeli Samos partjához. Itt egy bizonyos Nicander nevű kalózvezért megbízott azzal, hogy öt fedélzetes hajóval vitorlázzon el Palinurushoz, onnan pedig vezesse csapatait a földeken át a legrövidebb úton Panhormushoz, az ellenség háta mögé, majd maga is elindult Panhormus felé, hajóhadát két részre osztva, hogy mindkét oldalról meg tudja szállni az öböl bejáratát.*”³⁴

29 Vö. MARÓTI: *i. m.*, 41–44, 62–64.

30 *Uo.*, 52–58.

31 *Uo.*, 87–91.

32 Liv. *Per.* 123 (Muraközy Gyula ford.).

33 Liv. *Per.* 128 (Muraközy Gyula ford.).

34 Liv. 37,11 (Muraközy Gyula ford.).

4. A kalózkok jogi megítélése a velük szembeni konfliktus szempontjából

A *lex de piratis persequendis* kihirdetése után általánosan elfogadottá vált, hogy a kalózkok kivétel nélkül valamennyi hajóra és minden part menti városra veszélyt jelentenek, és így minden állam és nép ellenségei. Cicero azt írja, hogy ha „a kalózkoknak nem vesszük meg az életünkért kikötött váltságdíjat, az nem csalás, még akkor sem, ha esküvel kötelezzük rá magunkat. A tengeri rabló (pirata) ugyanis nem a hadi ellenség (perduellis) sorából való, hanem közös ellensége mindenkinek (communis hostis omnium). Vele sem adott szavunk, sem eskünk nem közös.”³⁵

Felmerül a kérdés: hogyan kell e szavakat értelmeznünk? Pontosan milyen ellenségnek minősültek a kalózkok? Ez ugyanis meghatározta többek között a velük szembeni bánásmódot is. Ennek megvizsgálásakor ki kell térnünk arra, hogy miként vélekedtek a rómaiak az igazságos háborúról. A nemzetközi kapcsolatok rendes állapotának az ókorban is a béke számított; a háborút csak elkerülhetetlen esetben tekintették indokoltnak. Cicero erőszakosnak és állatiasnak tartotta a háborút, mégis úgy gondolta, hogy erkölcsileg elfogadható okból megengedett a háború indítása, ha már más megoldás nem lehetséges, és ha az végső soron a békét szolgálja.³⁶ Az igazságos háború (*bellum iustum*) szabályai elsődlegesen inkább morális, etikai előírások voltak, mintsem pozitív jogszabályok; ezek betartásával biztosították, hogy a nép elfogadja a háború szükségességét. A hadüzenetben például pontosan meg kellett jelölni azt a jogsérelmet, amit Róma az aktuális ellenségétől elszenvedett. A *bellum iustum* feltételei közé tartozott így többek között a jogos ok vagy indok, amely alapján a háborút indították, ilyennek minősült például egy terület jogtalan megszállása vagy egy hivatalos személyt (például uralkodót, politikai vezetőt vagy követet) ért méltatlan bánásmód. Később azonban sok esetben már a hadüzenet pusztán formalitásainak betartásával biztosították a háború jogosságát a nép szemében.³⁷ Az igazságos háborúnak az ellenség vonatkozásában is megvoltak a szabályai: ilyen háborút csak jogszerű és törvényes ellenséggel (*hostis iustus et legitimus*) szemben lehetett vívni.³⁸ A *bellum iustum* normái mind a két féllel szemben követelményeket állított fel, nem csupán a konfliktus kirobbanásakor, hanem a hadviselés folyamán is; így például a hadifoglyokkal szemben méltányosan kellett bánni, a követekkel szemben tilos volt erőszakot alkalmazni. Ezért nem volt mindegy, hogy a fegyveres konfliktusban a másik oldalon egy szervezett, a nemzetközi jog által szabályozott kapcsolatokkal rendelkező

35 Cic. *De off.* 3,107 (Csengeri János ford.). Vö. TARWACKA: *Piracy...*, i. m., 69–70.

36 Vö. SZEKERES Csilla: „Igazságos háború”. *Cicero bellum iustum-konceptiójától az ENSZ Alapokmányáig*, Klió, 2007/3, 7.

37 Az igazságos háború megindításának formai követelményeiről részletesen lásd NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*, Lectum, Szeged, 2011, 392; NÓTÁRI Tamás: *Adalékok a bellum iustum ideológiájához és a hadüzenet szimbolikájához az ókori Rómában* = *Bíró Gáspár Emlékkönyv. Kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban*, szerk. FÁBIÁN Gyula, JAKAB Albert Zsolt, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2015, 157–165.

38 Cicero szerint a *iustus et legitimus hostis*szal szemben – akire a *ius fetiale* is kiterjed – adott szó és az eskü kötelez (*De off.* 3,108).

állam vagy egy csapat rabló állt-e. Pomponius szerint (jogszerű és törvényes) ellenségek (*hostes*) azok, akik Rómának hadat üzentek, vagy akiknek Róma hadat üzent; a többiek *latrones* vagy *praedones*.³⁹ A kalózok a *latrones*, illetve *praedones* kategóriájába tartoztak, vagyis bűnözőknek, rablóknak és fosztogatóknak számítottak, akik nem rendelkeztek szervezett államapparátussal és társadalommal, ami a nemzetközi konfliktusok civilizált rendezése során már az ókorban is elengedhetetlen volt.

Összefoglalva tehát: a kalózok nem számítottak jogszerű és törvényes ellenségnek, így az ellenük folytatott harc nem háborúnak minősült. Így nem is volt lehetséges velük békét kötni, s a legyőzésük sem adott okot hivatalos ünneplésre.⁴⁰

5. A kalózok által megvalósított bűncselekmények

A kalózok által elkövetett bűncselekmények vonatkozásában mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy Rómában nem létezett külön tényállás a kalózkodásra. Manapság a kalózok olyan bűncselekmények minősített eseteit követik el, amelyeket az egyes államok törvényei büntetni rendelnek.⁴¹ A kalózkodás büntetése általában Rómában is az általános büntetőjogi szabályok alapján történt. Bár a köztársaság korában a kalózkodásra még külön szabályok vonatkoztak, a császárkorban már nem tettek különbséget a szárazföldi és a tengeri rablók között, mivel a kalózok tevékenysége is – ahogy Ferrándiz írja – lokális jellegűvé redukálódott.⁴²

A kalózok tevékenységük során többféle bűncselekményt is elkövettek. Olyan bűncselekmények mellett, mint a rablás és az emberölés, legtöbbször a *vis publica* büntetést valósították meg.⁴³ Marcianus szerint a *lex Iulia de vi publica* alapján vonták felelősségre azt, aki felfegyverkezett emberekkel, csoportosan, küzdelem során vetett ki mást a hajója birtokából.⁴⁴ A *vis publica* büntetése alapvetően száműzetés volt.⁴⁵

A kalózok gyakran megvalósították a *direptio ex naufragiōt*, vagyis a hajótöréskor való fosztogatás büntetést,⁴⁶ amely esetében a *praetori edictum* alapján egy éven belül négyszeres, egy év leteltével pedig egyszeres pénzbüntetést lehetett követelni tőlük.⁴⁷

39 Pomp. D. 50,16,118. Hasonlóan fogalmaz Ulpianus is, aki mindehhez hozzáteszi, hogy aki a kalózok fogságába esik, nem is válik rabszolgává, s így esetében – kiszabadulása esetén – a *postliminium* jogára sincs szükség (Ulp. D. 49,15,24).

40 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 67–70.

41 A Harvard Egyetem jogi karán 1932-ben megfogalmazott definíció tételesen felsorolja azokat a bűncselekményeket, amelyek kalózkodásnak minősülnek, az ENSZ 1982-es Tengerjogi Egyezménye (UNCLOS) viszont kalózkodásnak tekint minden jogellenes, erőszakos, feltartóztatásra irányuló vagy fosztogató cselekményt, mely során teljesülnek a kalózkodás egyéb követelményei (101. cikk).

42 Emilia Mataix FERRÁNDIZ: *Shipwrecks, Legal Landscapes and Mediterranean Paradigms. Gone Under Sea*, Brill, Leiden–Boston, 2022, 26.

43 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 101–105.

44 Marci. D. 48,6,3,6.

45 Ulp. D. 48,6,10,2.

46 Vö. TARWACKA: *Romans ...*, i. m., 106–112.

47 Ulp. D. 47,9,1 pr.

E bűncselekményt csak az követte el, aki a hajótöréskor, annak helyén és idején fosztogatott; azt, aki később tulajdonított el olyan vagyontárgyakat, melyek korábbi hajótörés során kerültek a tengerbe, Ulpianus szerint lopásért lehetett felelősségre vonni.⁴⁸ A hajótöréskor elkövetett rablást a *lex Iulia de vi privata* is büntetni rendelte,⁴⁹ később pedig az ilyen cselekményt a császári rendeletek alapján *extra ordinem* még súlyosabban büntették.⁵⁰ Érdemes ehhez hozzátennünk, hogy azokat, akik gonosz szándékkal gátolták a hajótörötteket abban, hogy másoktól segítséget kérjenek, egy szenátusi határozat alapján a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* büntetésével kellett sújtani.⁵¹

A kalózok gyakran elkövezték a köztársaság kései szakaszában hozott *lex Fabia de plagiariis* által büntetni rendelt *crimen plagii*t, amikor az általuk elfogott szabad embereket rabszolgaként adták el.⁵² Mint fentebb már említettük, a kalózok fogságába került szabad emberek nem váltak rabszolgákká.⁵³ Ahogy többek között Paulus is megállapítja, azok, akik kalózok vagy rablók fogságába esnek, jogállapotukat tekintve szabadok maradnak: „*A piratis aut latronibus capti liberi permanent.*”⁵⁴ Azokat, akik szabad embereket rosszhiszeműen rabszolgaként adtak el, a *lex Fabia* alapján eredetileg csupán pénzbüntetéssel sújtották, később azonban az alacsony társadalmi rangú elköveztőket bányamunkára ítélték vagy keresztre feszítették, az előkelőket pedig vagyonuk felének elkobzása mellett örökre száműzték.⁵⁵

Időnként előfordult, hogy a kalózok híresebb családból származó, előkelő személyt fogtak el. Ilyenkor általában magas váltságdíjat követeltek foglyuk szabadon bocsátása fejében.⁵⁶ Fiatal korában egy alkalommal a tengeren utazó Iulius Caesar is a kalózok fogságába került. Kíséretének tagjait elküldte a környező városokba a váltságdíj összegének összegyűjtésére, de a kalózok előtt esküvel fogadta meg, hogy tettükért keresztre fogja őket feszíttetni. Miután a váltságdíj megérkezett, Caesart elengedték, aki később hajókkal visszatérve elfogta és – esküjéhez híven – valóban keresztre feszítette a kalózokat.⁵⁷

6. Zárógondolatok

A történelem során a kalózok általában olyan elmaradott vidékeken jelentek meg, ahol az emberek a gazdaság fejletlensége következtében kevésbé voltak képesek

48 Ulp. D. 47,9,1,5; 47,9,3 pr.

49 Marci. D. 48,7,1,1.

50 Marci. D. 48,7,1,2.

51 Ulp. D. 47,9,3,8.

52 TARWACKA: *Romans...*, i. m., 115–118.

53 FERRÁNDIZ: i. m., 69–70.

54 Paul. D. 49,15,19,2.

55 Paul. *Sent.* 5,30b,1 = Coll. 14,2,1–2.

56 Érdemes itt megjegyeznünk, hogy a *lex Fabia* alapján azt is büntetni lehetett, aki mást (akár szabad embert, akár idegen rabszolgát) gonosz szándékkal megkötöztött és fogva tartott (Paul. *Sent.* 5,30b,1 = Coll. 14,2,1–2; Call. D. 48,15,6,2).

57 Plut. *Caes.* 2; Suet. *Caes.* 74. Az esetről bővebben lásd SÁRY PÁL: *Keresztre feszítés az ókorban*, Szent István Társulat, Budapest, 2004, 52.

önmaguk fenntartására. A tengeri rablók tevékenysége szervezetlenségük miatt sokszor csak rövid ideig tartott, az is előfordult azonban, hogy az tartós és nagy területekre kiterjedő veszélyt jelentett. Róma korán felismerte e veszély súlyosságát és a kalózok elleni szervezett nemzetközi fellépés fontosságát. A középkortól kezdődően az egyes államok sokáig külön-külön, önállóan próbáltak fellépni a kalózokkal szemben, idővel azonban ismét nyilvánvalóvá vált, hogy a kalózok tevékenysége csak nemzetközi együttműködés útján számolható fel.